

Zelf- beschikking

Een gids voor hulpverleners

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	4
EERGERELATEERD GEWELD	6
GEDWONGEN ACHTERLATING	9
HUWELIJKSDWANG EN HUWELIJKSE GEVANGENSCHAP	12
VROUWELIJKE GENITALE VERMINKING	18
ANTICONCEPTIE	22
ZELFSTANDIG KEUZES MAKEN: RELATIES, STUDIE EN WONEN	24
SOCIALE KAART	26

INLEIDING

Het recht om zelf beslissingen te nemen over je eigen leven is een groot goed in Nederland. In bepaalde, vaak gesloten, gemeenschappen krijgt niet iedereen de ruimte om over diens leven en lichaam te beslissen. Dit komt tot uiting in traditionele praktijken, zoals eengerelateerd geweld, gedwongen achterlating en vrouwelijke genitale verminking. Maar denk ook aan mensen die niet zelf mogen kiezen van wie ze houden, waar ze wonen of wat ze studeren. De drempel om hulp te zoeken of aangifte te doen is voor nieuwkomers vaak hoog. Ze zijn vaak niet op de hoogte van hun rechten en van de manier waarop de politie en hulpverlening in Nederland werken.

Femmes for Freedom is een stichting die opkomt voor de rechten van alle meisjes en vrouwen die de nare gevolgen ondervinden van allerlei vormen van huwelijkse onvrijheid, seksuele onderdrukking en financiële mishandeling. Zij heeft in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een pakket ontwikkeld voor inburgeringsplichtigen uit nieuwkomersgroepen en hulpverleners die vanuit hun vakgebied te maken hebben met nieuwkomers, zoals docenten inburgering, maatschappelijk werkers en huisartsen.

Inhoud pakket:

> **De gids 'Zelfbeschikking' voor hulpverleners:**

In deze gids komen de thema's eengerelateerd geweld, gedwongen achterlating, huwelijksdwang, huwelijkse gevangenschap, vrouwelijke genitale verminking, anticonceptie en zelfstandig keuzes maken aan bod. De gids kan mensen die in contact komen met nieuwkomers ondersteunen bij het bespreekbaar maken van deze gevoelige thema's. Per thema wordt uitgelegd wat het is, wat de bijbehorende rechten zijn, hoe hulpverleners het kunnen herkennen, naar wie ze nieuwkomers kunnen doorverwijzen en waar ze zelf terecht kunnen voor advies en hulp.

> **Een training van Femmes for Freedom aan hulpverleners:**

Tijdens de training komen de verschillende thema's aan bod. Doel van de training: hulpverleners informeren waar nieuwkomers mee te maken kunnen hebben. Hulpverleners handvatten geven om dit te herkennen en bespreekbaar te maken. Hulpverleners bekendmaken met instanties die kunnen helpen.

> **De gids 'Beslis over je eigen leven' voor nieuwkomers:**

In de gids komt per thema aan bod wat het is, wat iemands rechten zijn, wat de nieuwkomer zelf kan doen bij een probleemsituatie en waar die terecht kan voor hulp. De gids is beschikbaar in meerdere talen en in gesproken versie op www.femmesforfreedom.com.

> **Les(sen) over zelfbeschikking voor nieuwkomers:**

De les is gebaseerd op het boekje 'Beslis over je eigen leven'. De les kan gegeven worden door inburgeringsdocenten of Femmes for Freedom. Doel: nieuwkomers op de hoogte stellen van de Nederlandse normen en waarden omtrent de thema's, ze in grote lijnen leren wat hun rechten zijn in Nederland, de drempel om hulp te vragen verkleinen en ze leren waar ze terecht kunnen voor meer informatie of hulp.

> **Informatieve animatiefilmpjes voor nieuwkomers:**

Per thema zijn er korte animatiefilmpjes ontwikkeld. Deze filmpjes introduceren de thema's aan nieuwkomers en verwijzen ze door naar de gids 'Beslis over je eigen leven'.

EERGERELATEERD GEWELD

Wat is eengerelateerd geweld?

In sommige culturen is familie belangrijker dan de persoonlijke wensen en belangen van een individu. Het gedrag van familieleden kan de familie-eer doen stijgen of dalen. Wanneer een familielid zich misdraagt, verliest niet alleen die persoon aan eer, maar de hele familie. Voor sommige personen is de familie-eer zo belangrijk dat ze geweld gebruiken om te voorkomen dat een familielid de eer schaadt of om de geschonden eer te herstellen. Voorbeelden van eengerelateerd geweld zijn mishandeling, geestelijke druk (strengere controle en bedreiging), verstoting, huwelijksdwang, gedwongen achterlating in land van herkomst, gezingsrituelen, eermoord en (gedwongen) zelfmoord.

Er zijn verschillende situaties die tot eengerelateerd geweld kunnen leiden:

- > Verlies van de maagdelijkheid; een buitenechtelijke relatie; seksuele geaardheid; verzet tegen een huwelijk; echtscheiding; 'te westers' gedrag; het plegen van een misdrijf of het niet willen meewerken aan eengerelateerd geweld tegen een ander.

Welke rechten heeft iemand?

- > In Nederland heeft iedereen het recht op vrijheid en veiligheid.
- > Eengerelateerd geweld is strafbaar. Slachtoffers kunnen aangifte doen. Wat voor straf de dader krijgt, ligt aan het soort geweld.

Hoe herken ik eengerelateerd geweld?

Het is belangrijk dat professionals, hulpverleners en omstanders een dreiging van eengerelateerd geweld signaleren, voordat het geweld daadwerkelijk plaatsvindt. Signalen zijn soms moeilijk te herkennen. Signaallijsten zijn niet volledig en de meeste signalen kunnen ook op andere problemen wijzen. Het is belangrijk dat het u opvalt wanneer een situatie afwijkt van het normale gedrag. Deze signalen zouden kunnen wijzen op eengerelateerd geweld:

- > Toenemende druk en dreiging; beperkte bewegingsvrijheid; heftige controle door familieleden; verstoting van de familie of dreiging van verstoting; echtscheiding; huiselijk geweld; uithuwelijking van een familielid; uit huis zetten; verhuizen of terugkeren naar land van herkomst; (dreigen met) afpakken van kinderen; gijzeling of ontvoering.

Wat kan ik doen bij eengerelateerd geweld?

- > Volg bij eengerelateerd geweld altijd de meldcode Huiselijk geweld en kindermishandeling.
- > Vaak zijn slachtoffers op zoek naar een manier om hun eigen weg te volgen, maar ook tot de gemeenschap te blijven behoren. Probeer daarom uw waarden, normen en oplossingen niet op te dringen aan slachtoffers van eengerelateerd geweld en respecteer hun wil om bij de gemeenschap te (blijven) horen. Oplossingen, zoals weglopen, uit huis plaatsen en het conflict aangaan door op te komen voor jezelf, zijn niet altijd passende oplossingen.
- > Luister goed naar de wensen van het (potentiële) slachtoffer. Vertel het niet verder aan anderen zonder toestemming van het slachtoffer. De situatie kan daardoor verslechteren.
- > Vraag het (potentiële) slachtoffer welke familiebanden hij/zij in Nederland heeft. Als er sprake is van een echtscheiding tegen de wil van de man in, kan dit bij een familie-huwelijk vaak agressie opwekken. Vraag ook naar familiebanden in het buitenland. Eengerelateerd geweld van in Nederland woonachtige personen kan ook tot uiting komen bij familie in andere landen. Let op als een (mogelijk) slachtoffer zegt naar familie af te willen reizen. Dat is lang niet altijd veilig.
- > Voor een aangifte of rechtszaak is het belangrijk om het verhaal van het slachtoffer goed en uitgebreid op papier te zetten. Het verzamelen van bewijsstukken helpt hierbij. Dit kunt u samen met het slachtoffer doen. Of u kunt het slachtoffer doorverwijzen naar een hulpinstantie die hen hierbij helpt, zoals Veilig Thuis.

- > Houd er rekening mee dat slachtoffers lang niet altijd aangifte willen doen tegen familieleden. De drempel om naar de politie te stappen is groot bij slachtoffers van eengerelateerd geweld. Niet iedereen is bekend met het verschil tussen een aangifte en een melding. Als je aangifte doet verzoek je de politie om de verdachte strafrechtelijk te vervolgen. Niet iedereen wil dat. Maak duidelijk dat het slachtoffer ook alleen een melding kan doen van een probleem. De politie kan dan hulp bieden (bijvoorbeeld bemiddeling of langsgaan voor een gesprek) zonder iemand strafrechtelijk te vervolgen.
- > Durft het slachtoffer niet naar de politie? Probeer in contact te blijven, zodat u de situatie in de gaten kunt houden. Ook als u het slachtoffer doorstuurt naar een andere instantie, is het van belang om contact te blijven houden.
- > Eengerelateerd geweld komt voor binnen de familie. Het is daarom niet verstandig om de familie in te schakelen. Alleen als het slachtoffer zelf een vertrouwenspersoon in de familie heeft, kan met toestemming van het slachtoffer contact met hem of haar worden opgenomen.
- > Vraag nooit de partner of een ander familielid om te vertalen. Pas ook op met het inhuren van een tolk uit dezelfde woonplaats als het slachtoffer.
- > Soms geeft de familie het slachtoffer als vermist op. Familieleden proberen zo bij scholen en instellingen te achterhalen waar het slachtoffer is. Geef daarover geen informatie aan familie. Houd daarnaast contact met het slachtoffer als dit gebeurt en stel de politie op de hoogte van de situatie.

GEDWONGEN ACHTERLATING

Wat is gedwongen achterlating?

Bij gedwongen achterlating wordt iemand door de partner of familie tegen de wil in (tijdelijk) achtergelaten in het buitenland (meestal het land van herkomst). Slachtoffers zijn vaak jongeren tussen 11 en 18 jaar en vrouwen tussen 18 en 35 jaar. Reis- en verblijfsdocumenten worden van het slachtoffer afgenomen om te voorkomen dat ze terugkeren naar Nederland. Het slachtoffer zit vast in het buitenland en terugreizen zonder de nodige papieren is niet mogelijk. Achterlating gebeurt vaak in vakantietijd.

De situatie wordt nog moeilijker als het slachtoffer een afhankelijke verblijfsvergunning heeft. Dan is het verblijfsrecht in Nederland gekoppeld aan het huwelijk. Bovendien kunnen vrouwen in sommige landen niet reizen zonder toestemming van de echtgenoot. Het slachtoffer verkeert in het buitenland vaak in een afhankelijke en/of geïsoleerde positie en kan in geweldsituaties terechtkomen.

Voorbeelden van redenen voor achterlating:

- > Angst dat kinderen de cultuur, geloof en/of moedertaal verliezen; opvoedproblemen; voorkomen of corrigeren van slecht gedrag in de ogen van de familie, zoals verkeerde vrienden, slechte schoolprestaties, homoseksuele geaardheid, voorhuwelijkse seks; uithuwelijking; vrouwelijke genitale verminking; huwelijksproblemen tussen ouders; aantasting van de familie-eer; vrouw verkeert in huwelijkse gevangenschap.

Welke rechten heeft iemand?

- > In Nederland hebben meerderjarigen het recht om te wonen waar ze willen.
- > Ouders van minderjarigen hebben het recht om de woonplaats van hun kind te bepalen. De ouders blijven wel verantwoordelijk voor de gezondheid en de veiligheid van hun kind. Bij achterlating laten ouders voor lange tijd na om de basisbehoeften, zoals voeding, kleding, onderdak, bescherming, (medische) verzorging en leefruimte voor hun kind te verzorgen. Daarom is achterlating een vorm van kindermishandeling. De rechter mag het gezag van de ouders (tijdelijk) beëindigen als er sprake is van achterlating.
- > Gedwongen achterlating kan strafbaar zijn. De dader kan een gevangenisstraf van twee jaar krijgen.
- > Terugkeren is moeilijker als het slachtoffer een afhankelijke verblijfsvergunning heeft en minder dan drie jaar in Nederland heeft gewoond. Alleen in bijzondere gevallen kan het slachtoffer recht hebben op een zelfstandige verblijfsvergunning in Nederland.

Hoe herken ik gedwongen achterlating?

Het is belangrijk dat professionals, hulpverleners en omstanders gedwongen achterlating vroegtijdig signaleren, dus voordat het slachtoffer in het buitenland is. Eenmaal in het buitenland is het veel moeilijker om terug te keren. Signalen zijn soms moeilijk te herkennen. Signaallijsten zijn niet volledig en de meeste signalen kunnen ook op andere problemen wijzen. Het is belangrijk dat het u opvalt wanneer een situatie afwijkt van het normale gedrag. De signalen verschillen per doelgroep.

Deze signalen zouden kunnen wijzen op (potentiële) gedwongen achterlating van minderjarige jongeren:

- > Onverklaarbare afwezigheid op school; bang om op vakantie te gaan; niet terugkomen uit land van herkomst; extreme controle door familieleden; gedragsverandering (bang, boos, teruggetrokken); kindermishandeling; uithuwelijking; verhuizen of terugkeren naar land van herkomst; conflicten tussen ouders en het kind; weglopen van huis; kind gaat onverwachts en/of buiten de schoolvakanties om op vakantie naar het buitenland.

Deze signalen zouden kunnen wijzen op (potentiële) gedwongen achterlating van volwassen vrouwen:

- > Mag niet beschikken over eigen identiteitsbewijs; onverklaarbare afwezigheid op werk; angstig om op vakantie te gaan; niet terugkomen uit land van herkomst; beperkte bewegingsvrijheid; gedragsverandering (bang, boos, teruggetrokken); echtscheiding; huiselijk geweld; uithuwelijking.

“In de zomer moest ik van mijn moeder en stiefvader naar mijn opa in Somalië, omdat hij ziek was. In Somalië pakten ze mijn paspoort en telefoon af. Ik moest voor mijn opa zorgen en mocht niet terug. Ik heb anderhalf jaar in Somalië gewoond tot mijn opa overleed. Daarna is mijn moeder mij komen halen. Ik heb het haar nooit vergeven.”

Wat kan ik doen bij gedwongen achterlating?

HELP

Algemene tips:

- > Volg bij gevallen van gedwongen achterlating altijd de meldcode Huiselijk geweld en kindermishandeling.
- > Neem contact op met het Landelijk Knooppunt voor Huwelijksdwang en Achterlating en/of Veilig Thuis voor advies.
- > Ga niet zomaar het gesprek aan met de familie van het (potentiële) slachtoffer. Voer alleen een gesprek met de partner/ouders, nadat de situatie en de risico's van zo'n gesprek met behulp van een deskundige beoordeeld zijn.
- > Zet bij een taalbarrière een tolk in. Laat familieleden niet vertalen. Pas ook op met een tolk uit dezelfde woonplaats als het slachtoffer.

- > Adviseer het (potentiële) slachtoffer het paspoort altijd bij zich te houden. Als iemand denkt achtergelaten te worden kan diegene ook het paspoort verstopten of achterlaten bij een vertrouwenspersoon of er kopieën van maken.
- > Zoek alvast de contactgegevens op van de Nederlandse ambassade in het land waar deze persoon denkt achtergelaten te worden en geef deze aan de persoon in kwestie.
- > Gaat het slachtoffer met het vliegtuig naar het buitenland? Geef als tip om een lepel in de kleding te verstopten. Dit zal worden opgemerkt op het vliegveld waarna het slachtoffer tegen een douanebeambte kan vertellen over de situatie. Geef wel aan dat het van belang is dat de familie het gesprek met de douanebeambte niet hoort. Dit kan gevaarlijk zijn.
- > Laat een slachtoffer dat bang is voor achterlating van tevoren stappen ondernemen om dit te voorkomen door contact op te nemen met Veilig Thuis of de politie.

Bij minderjarige (potentiële) slachtoffers:

- > Sommige ouders weten niet dat achterlating strafbaar kan zijn. Maak dit duidelijk.
- > Ouders zijn zich er niet/weinig van bewust dat achterlating de ontwikkeling van de jongere ernstig kan beschadigen en het probleem niet oplost. Vertel dit aan de ouders. Geef informatie over de rol en het aanbod van beschikbare hulpverlening, opvoedondersteuning en andere instellingen. Blijf in contact met de ouders. Ook als zij zeggen dat het goed gaat en geen bemoeienis willen.
- > Sommige ouders zoeken geen hulp. Ze zijn bang om de controle te verliezen en hebben angst voor een uithuisplaatsing. Maak een ouder ervan bewust dat ondersteuning bij de opvoeding nodig, belangrijk en normaal is.
- > Bent u leraar? Schakel de leerplichtambtenaar in bij langdurige afwezigheid van de leerling. Vraag bij overplaatsing van een leerling naar een andere school een bewijs van inschrijving.

Bij meerderjarige (potentiële) slachtoffers:

- > Is bij u bekend dat een huwelijksmigrant gedwongen is achtergelaten? Contacteer dan, met toestemming van het slachtoffer, het Landelijk Knooppunt voor Huwelijksdwang en Achterlating.

HUWELIJKSDWANG EN HUWELIJKSE GEVANGENSCHAP

Huwelijksdwang en huwelijkse gevangenschap zijn traditionele praktijken die vaak gepaard voorkomen. De signalen en risicofactoren zijn voor een groot deel hetzelfde. Daarom zijn deze twee thema's samengevoegd.

Wat is huwelijksdwang?

Huwelijksdwang is het dwingen van een persoon tot een huwelijk. Dit gebeurt door ouders, familie of andere mensen in hun omgeving. Zij doen dit bijvoorbeeld om familiebanden te versterken, 'verkeerde' partnerkeuze en/of voorhuwelijkse seks te voorkomen, homoseksualiteit te 'corrigeren' of om economische redenen. Slachtoffers zijn vaak tussen de 16 en 25 jaar. Er kan sprake zijn van geweld bij huwelijksdwang, maar vaker is het zo dat slachtoffers onder zulke grote sociale en emotionele druk staan dat ze geen nee durven te zeggen. Vaak leggen slachtoffers zich neer bij het huwelijk. Sommigen lopen van huis weg, met als gevolg verstoting en/of (eengerelateerd) geweld.

Een gearrangeerd huwelijk is niet per se huwelijksdwang. Als beide partners met het gearrangeerde huwelijk instemmen, dan is er geen sprake van dwang. Bij huwelijksdwang gaat het om de druk en dwang die uitgeoefend wordt om te trouwen, en niet om het feit dat het huwelijk gearrangeerd is. Huwelijksdwang komt vooral voor in sommige niet-westerse gemeenschappen en zeer gesloten gemeenschappen.

Welke rechten heeft iemand?

- > In Nederland heb je het recht om je eigen partner uit te kiezen.
- > Huwelijksdwang is strafbaar in Nederland. De gevangenisstraf voor huwelijksdwang is twee jaar. Om het slachtoffer te beschermen kan een verdachte van huwelijksdwang in voorlopige hechtenis worden genomen.
- > Niet alleen slachtoffers zelf, maar ook iemand uit de omgeving van het slachtoffer kan aangifte doen van huwelijksdwang. Bij (vermoedens van) huwelijksdwang kan een aanstaand huwelijk tegengehouden worden.

- > Iemand die is gedwongen om te trouwen kan het huwelijk via de rechter ongeldig laten verklaren. Dit moet binnen een half jaar na het huwelijk geregeld worden middels een advocaat. Dit geldt echter alleen voor partners die (ook) burgerlijk getrouwd zijn.
- > Per december 2015 is de 'Wet tegengaan huwelijksdwang' ingegaan. Met deze wetgeving kan een minderjarige niet meer trouwen. Bij minderjarigen die wel getrouwd zijn, gaat het om een religieus of informeel huwelijk of om een wettig huwelijk dat in het buitenland is gesloten. In Nederland worden huwelijken die in het buitenland zijn gesloten tussen minderjarige partners niet erkend. Erkenning van het huwelijk kan aangevraagd worden, maar dit kan pas als beide partners boven de 18 jaar zijn.
- > Indien een neef en nicht willen trouwen, kan dit alleen als er onder ede een verklaring is afgelegd door beide partners dat zij uit vrije wil toestemming geven voor het huwelijk.

Wat is huwelijkse gevangenschap?

We spreken van huwelijkse gevangenschap als iemand, meestal een vrouw, tegen haar zin gevangen blijft in een huwelijk. Het kan hierbij gaan om een wettelijk (burgerlijk) huwelijk, maar ook om een informeel of religieus gesloten huwelijk. Het lukt niet om het (religieus) huwelijk te beëindigen, omdat de echtgenoot of religieuze autoriteiten niet willen meewerken aan de ontbinding van het huwelijk.

Huwelijkse gevangenschap komt onder andere om de volgende redenen voor:

- > Angst voor eerverlies van de man in de eigen gemeenschap als bekend wordt dat zijn vrouw van hem wil scheiden; financiële redenen; het behouden van een verblijfsvergunning die is gekoppeld aan het huwelijk met deze vrouw (als de man een afhankelijke verblijfsvergunning heeft); de man wil zijn kinderen niet kwijtraken; wraak, treiteren, pesten en de vrouw geen nieuw (liefdes)geluk gunnen; de man wil meerdere vrouwen houden (lust, status en familiale belangen spelen een rol).

Huwelijkse gevangenschap heeft vaak een internationaal component. Stellen met een multiculturele achtergrond trouwen vaak in het buitenland. Dit huwelijk kan in Nederland worden erkend, maar na de scheiding in Nederland, blijft het (religieuze) huwelijk vaak van kracht in het land waar het stel met elkaar trouwde. Als zij later voor de Nederlandse wet gescheiden zijn, staat het huwelijk in het buitenland nog steeds geregistreerd. Het vergt actie van de echtgenoot om dit huwelijk te ontbinden. Als deze weigert, kan dit zorgen voor grote problemen, bijvoorbeeld als één van beiden een nieuwe relatie aan wil gaan.

Vooral vrouwen zijn slachtoffer van huwelijkse gevangenschap. Als een vrouw opnieuw een relatie aangaat, kan dit binnen haar gemeenschap als overspel worden gezien. Ook is het een schande voor de eer van de familie. In het land van herkomst kan zij vervolgd worden wegens overspel of bigamie. Bovendien kunnen vrouwen in sommige landen niet reizen zonder toestemming van hun echtgenoot.

Huwelijkse gevangenschap gaat vaak gepaard met andere vormen van geweld. Zo vindt er vaak chantage, polygamie, dreigen met of plegen van (eengerelateerd) geweld, fysieke en emotionele mishandeling, afnemen van persoonlijke eigendommen, ontvoering van kinderen en verkrachting plaats. De vrouw wordt beperkt in haar bewegingsvrijheid en haar burgerrechten worden geschonden.

Verschillende vormen van huwelijkse gevangenschap:

- > **Monogame huwelijkse gevangenschap:** partners zijn voor de Nederlandse wet gescheiden. Een van de partners weigert religieus of in het land van herkomst te scheiden.
- > **Polygame huwelijkse gevangenschap:** bovenstaande situatie. De weigeraar trouwt op hetzelfde moment met een of meer nieuwe partners.
- > **Internationale huwelijkse gevangenschap:** partners wonen in verschillende landen. De partner in Nederland kan scheiden naar Nederlands recht. Er wordt niet meegewerkt aan een religieuze scheiding of scheiding in het land van herkomst.
- > **Gevangenschap door religieuze autoriteit:** partners zijn gescheiden naar Nederlands recht, maar de religieuze instantie werkt niet mee aan de beëindiging van het religieus huwelijk.

Huwelijkse gevangenschap komt vooral voor bij joden, moslims, christenen en hindoes. Vrouwen zijn veruit het vaakst slachtoffer, maar het kan ook mannen overkomen. Huwelijkse gevangenschap is moeilijk te beëindigen. Dit, omdat zaken complex en uniek zijn en er rekening moet worden gehouden met de religieuze autoriteit en het rechtssysteem in andere landen. De Nederlandse wetgeving en internationale mensenrechtenverdragen botsen met het familierecht van andere landen. Echter is het niet onmogelijk.

Ook (moslim) mannen kunnen in een situatie van huwelijkse gevangenschap verkeren. Dit kan ontstaan als de man een zeer hoog bedrag aan bruidsgave (mahr) aan zijn vrouw moet betalen. Joodse mannen kunnen problemen hebben met huwelijkse gevangenschap als hun vrouw weigert de get in ontvangst te nemen om het religieuze huwelijk te ontbinden. In bepaalde stromingen van het hindoeïsme blijf je voor negen levens met elkaar getrouwd. In het katholicisme is scheiden bijna onmogelijk. Voor de wet kun je wel scheiden, maar het kerkelijk huwelijk blijft bestaan.

“Ik wilde religieus scheiden, maar mijn ex-partner werkte niet mee. Ik heb toen een rechtszaak gestart tegen hem. Hij moest elke dag dat hij niet meewerkte mij 250 euro betalen. Het is gelukt. We zijn gescheiden!”

Welke rechten heeft iemand?

- > In Nederland heb je het recht om te kunnen scheiden.
- > Huwelijkse gevangenschap is verboden en strafbaar. Het is een vorm van (huiselijk) geweld en dwang. Iemand die een scheiding weigert kan worden vervolgd, ook wanneer huwelijkse gevangenschap plaatsvindt in het buitenland. De dader moet zich wel in Nederland begeven.
- > Er zijn juridische mogelijkheden om huwelijkse gevangenschap te beëindigen. Naast de strafrechtelijke mogelijkheid, is het ook mogelijk om een procedure te starten bij de civiele rechter. Als een man weigert mee te werken aan de ontbinding van een religieus huwelijk, kan de vrouw bij de rechter aangeven dat haar onrecht wordt aangedaan (een onrechtmatige daad). De rechter kan de man opdracht geven dit onrecht te beëindigen. Als hij dit niet doet, kan de rechter een boete opleggen.
- > Alleen een religieus huwelijk hebben, zonder burgerlijk gehuwd te zijn, is verboden in Nederland. De geestelijke moet voor het sluiten van een religieus huwelijk controleren of er sprake is van een burgerlijk huwelijk. Als het alleen een religieus huwelijk is, kan het slachtoffer aangifte doen tegen de persoon die het huwelijk heeft gesloten. Er mag pas een religieus huwelijk worden gesloten als het stel burgerlijk getrouwd is.

Hoe herken ik huwelijksdwang en huwelijkse gevangenschap?

Signalen zijn soms moeilijk te herkennen. Signaallijsten zijn niet volledig en de meeste signalen kunnen ook op andere problemen wijzen. Het is belangrijk dat het u opvalt wanneer een situatie afwijkt van het normale gedrag. Er wordt onderscheid gemaakt in signalen die wijzen op mentale problemen en gedragsverandering.

Mentale en fysieke klachten:

- > Symptomen van spanning en angst (trillen, zweten, slapeloosheid, hoofdpijn, buikpijn); symptomen van machteloosheid (neerslachtigheid, vermoedheid); depressiviteit; zelfmoordpogingen; zelfbeschadiging; stoornissen (posttraumatische stressstoornis, dissociatieve identiteitsstoornis); eetproblemen; slaapproblemen; laag zelfbeeld; wantrouwig; relatieproblematiek; problematiek rondom seksualiteit en intimiteit.

Gedragssignalen:

- > Gedragsverandering (teruggetrokken, agressief); sociaal isolement; verbreekt opeens vriendschappen; zendt tegenstrijdige boodschappen uit; zegt afspraken steeds af; altijd in het bijzijn van partner/familie; gedraagt zich anders bij partner/familie; mag niet over eigen geld/identiteitspapieren beschikken; onderdanige houding; kleedt zich opeens anders; heeft een dubbelleven; vertoont stiekem gedrag (geheime afspraken, stiekem geld sparen); ziet op tegen vakantie; onverklaarbare afwezigheid; teruglopende school- of werkprestaties; pogingen of plannen om te vluchten; gaat op lang familiebezoek in het buitenland; ongewenste zwangerschap; stiekeme relatie; plotselinge verloving/bruiloft; roddels in gemeenschap; verzoekt een maagdelijkheidsverklaring.

Wat kan ik doen bij huwelijksdwang?

HELP

- > Volg bij situaties van huwelijksdwang altijd de Meldcode Huiselijk geweld en kindermishandeling.
- > Neem contact op met het Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating en/of Veilig Thuis om de situatie te bespreken en advies in te winnen.
- > Als het om kindhuwelijken gaat, wijs de ouders en het kind er dan op dat het verboden is om in Nederland als minderjarige getrouwd te zijn. Het huwelijk zal hier niet erkend worden. Het zal voor veel problemen zorgen en de kindbescherming zal zich ermee bemoeien.
- > Vertel (potentiële) slachtoffers over hun rechten als mens. Als jongeren weten wat hun rechten zijn, is de kans groot dat ze eerder proberen het gesprek aan te gaan met hun ouders. Laat hen de ouders vertellen dat ze zelf willen kiezen met wie ze trouwen en dat dat hun recht is. Ook kan het helpen om aan de familie te laten zeggen wat ze wel willen, bijvoorbeeld studeren en een goede baan vinden.
- > Ga niet zomaar in gesprek met de ouders. Dit kan gevaarlijk zijn voor het (potentiële) slachtoffer.
- > Het is belangrijk om het delen van informatie in kleine kring te houden. Als informatie naar buiten komt, kan het slachtoffer nog meer problemen krijgen.

Wat kan ik doen bij huwelijksgevangenschap?

HELP

Is iemand kwetsbaar voor huwelijksgevangenschap?

- > Het is mogelijk huwelijksgevangenschap te beëindigen. Vertel het slachtoffer dat ze via een familierechtadvocaat in Nederland hier een einde aan kan maken.
- > Hoort u dat iemand voor het geloof trouwt en niet voor de wet? Vertel dat dit illegaal is. Leg uit dat de Nederlandse wet ze beschermt en automatisch een aantal zaken regelt bij een scheiding, bijvoorbeeld partner- en kinderalimentatie. Bij overlijden erft de overgeblevene automatisch de bezittingen die tijdens het huwelijk zijn opgebouwd.

- > Om huwelijksgevangenschap te voorkomen is het belangrijk om afspraken te maken bij de notaris. Het liefst nog voordat ze trouwen. Benadruk dit. Bij de notaris kunnen ze vooraf vastleggen wat er moet gebeuren als ze gaan scheiden. Ze kunnen bijvoorbeeld afspreken dat als ze voor de wet scheiden, ze automatisch ook voor het geloof scheiden en dat de partner een boete moet betalen als hij niet meewerkt. Ook kunnen er afspraken worden gemaakt over de bruidsschat. Benadruk dat afspraken die bij de imam, priester of rabbijn zijn gemaakt niet geldig zijn voor de Nederlandse wet. Geef ook aan dat deze afspraken ook na het trouwen nog gemaakt kunnen worden.
- > Gaat iemand voor de wet scheiden? Dan kan die persoon bij de rechter een verzoek indienen voor de medewerking van de partner bij een religieuze scheiding. Vertel dit.
- > Krijgt u signalen of hoort u verhalen over huwelijksgevangenschap? Praat met het slachtoffer. Breng het probleem in kaart en bespreek het met bijvoorbeeld een aandachtsfunctionaris huiselijk geweld of advocaat. Vraag wel eerst om toestemming van het slachtoffer.

Zit een vrouw in huwelijksgevangenschap?

- > Volg bij huwelijksgevangenschap altijd de meldcode Huiselijk geweld en kindermishandeling.
- > De burgerlijke rechter kan de partner dwingen mee te werken aan de scheiding. Breng het slachtoffer hiervan op de hoogte. Verwijs haar door naar een gespecialiseerde advocaat. Als de echtscheidingsprocedure nog niet is afgerond kan de ontbinding van het religieuze huwelijk ook worden meegenomen als nevenvoorziening tijdens de echtscheidingsprocedure.
- > Vrouwen die via de rechtbank een religieuze scheiding willen afdwingen, trekken zich vaak terug uit angst en door sociale druk van de familie. Deze vrouwen kunt u wijzen op huwelijksontbinding op andere manieren, bijvoorbeeld het inschakelen van professionele bemiddeling (mediation) via de advocaat en een voorlopig getuigenverhoor. De rechter of politie kan de partner verhoren. Dat kan al dreigend genoeg zijn en ervoor zorgen dat de partner meewerkt.

VROUWELIJKE GENITALE VERMINKING

Wat is vrouwelijke genitale verminking?

Bij vrouwelijke genitale verminking (VGV) worden de vrouwelijke genitaliën voor een deel verwijderd of op een andere manier beschadigd. VGV vindt vaak plaats bij meisjes tussen de 4 en 12 jaar, maar ook na de geboorte of vlak voor het huwelijk kan het gebeuren. Welk deel verminkt wordt, hangt af van de wens van de ouder(s), het lokale gebruik in land van herkomst en de besnijder.

Vormen van VGV:

- > **Type 1 Clitoridectomie:** Gedeeltelijke of totale verwijdering van het zichtbare deel van de clitoris of de huidplooi rond de clitoris.
- > **Type 2 Excisie:** Gedeeltelijke of totale verwijdering van het zichtbare deel van de clitoris, de kleine schaamlippen, met of zonder verwijdering van de grote schaamlippen.
- > **Type 3 Infibulatie:** Vernauwen van de vaginale opening door het wegsnijden en aan elkaar hechten van de kleine en/of grote schaamlippen, met of zonder verwijdering van de externe clitoris.
- > **Type 4:** Alle andere schadelijke handelingen, zoals prikken, kerven, schrapen en wegbranden.
- > **Herbesnijdenis:** Het opnieuw hechten van de schaamlippen, bijvoorbeeld na een bevalling of van een mildere naar een zwaardere vorm besnijden.

Mensen die VGV (laten) uitvoeren noemen verschillende redenen:

- > Het vergroot de huwelijkskansen; beschermt de maagdelijkheid; geeft het meisje status; vergroot het seksueel genot voor de man; een onbesneden vrouw is onrein.
- > Sommigen geloven dat de clitoris mannen impotent maakt en de baby kan doden tijdens de geboorte.
- > Geloof wordt ook vaak als reden genoemd. VGV stamt van vóór het christendom en de islam. Het wordt niet in de Bijbel of de Koran genoemd.

De gevolgen van VGV:

Tijdens en kort na de verminking kan VGV leiden tot extreme pijn, bloedverlies, pijn bij plassen, infecties, shock en zelfs overlijden. Op de langere termijn kunnen menstruatieklasten en infecties optreden. Ook chronische bekkenpijn, onvruchtbaarheid, littekenvorming en een vergrote kans op aids komen voor. VGV kan invloed hebben op de bevalling. Het kan voor seksuele klachten zorgen en leiden tot posttraumatisch stressyndroom.

Welke rechten heeft iemand?

- > VGV is een ernstige schending van kinder-, vrouwen- en mensenrechten.
- > In Nederland zijn alle vormen van VGV verboden. Iedereen die VGV uitvoert of eraan meewerkt is strafbaar. Daders kunnen tot twaalf jaar gevangenisstraf of een geldboete van maximaal 76.000 euro krijgen. Dit geldt ook wanneer:
 - Een Nederlands meisje in het buitenland genitaal verminkt wordt.
 - Een volwassen vrouw toestemming geeft voor een VGV.
- > Bij een dreiging van VGV kan de kinderrechter besluiten dat het kind uit huis geplaatst wordt.
- > Slachtoffers van VGV kunnen van hun 18de tot 38ste aangifte doen.

Hoe herken ik vrouwelijke genitale verminking?

Risicofactoren

Er zijn verschillende factoren die een meisje kwetsbaarder maken voor genitale verminking, zoals:

- > Een van de ouders (of beiden) komt uit een land waar VGV wordt uitgevoerd; andere gezinsleden zijn genitaal verminkt; vader en/of moeder en directe familieleden staan positief tegenover VGV; gezin wordt onder druk gezet door familie/omgeving om VGV uit te voeren; dreiging van een gedwongen huwelijk; gezin is niet of slecht ingeburgerd; gezin heeft geen contact met Nederlandse gezinnen; mensen uit risicolanden (Egypte, de zuidelijke Sahel incl. Somalië, Ethiopië/Eritrea, Soedan, de Koerdische autonomie regio in Noord-Irak, Jemen, Oman, Maleisië en Indonesië) die kort in Nederland zijn en (nog) weinig kennis hebben over de Nederlandse wetgeving.

Signalen

Signalen zijn soms moeilijk te herkennen. Signaallijsten zijn niet volledig en de meeste signalen kunnen ook op andere problemen wijzen. Het is belangrijk dat het u opvalt wanneer een situatie afwijkt van het normale gedrag.

- > **Slachtoffer van dreigende VGV:** Geruchten over een komende VGV; gaat op vakantie naar land van herkomst; gaat verhuizen; vertelt er zelf voorzichtig over.
- > **Slachtoffer van mogelijk uitgevoerde VGV:** Gedragsveranderingen; ouders weigeren gezondheidsonderzoeken; komt na een vakantie uit een land waar VGV wordt toegepast niet terug naar school; schoolresultaten gaan achteruit; gaat lang naar het toilet; is ziek geweest; klaagt over buikpijn; ziet er moe en ziekjes uit; kan niet meedoen met sport; concentratieproblemen; loopt met moeite; pijn bij het zitten; eet slecht; is stil en teruggetrokken; schoolverandering na een schoolvakantie; lijdt aan angst en/of depressie.

“Ik heb ooit een vrouw van Maleisische afkomst psychologisch begeleid. Het lukte mij niet om haar problemen vast te stellen. Later las ik dat VGV ook in Maleisië voorkomt. Ze bleek inderdaad besneden. Ze legde zelf geen link tussen haar klachten en haar verminking. We hebben de hulp daarna aangepast op haar behoeften.”

Wat kan ik doen bij vrouwelijke genitale verminking?

HELP

- > Volg bij VGV altijd de meldcode Huiselijk geweld en kindermishandeling.
- > Het woord ‘vrouwelijke genitale verminking’ kan voor sommige mensen zo confronterend zijn, dat een gesprek daarna onmogelijk wordt. Gebruik daarom het woord ‘meisjesbesnijdenis’.
- > Soms willen vrouwen praten over VGV, maar durven zij de eerste stap niet te zetten. Ga zelf het gesprek aan. U kunt gebruikmaken van een sleutelpersoon VGV.
- > Sommige vrouwen zijn trots op hun genitale verminking. Ze denken dat hun klachten horen bij het vrouw-zijn en hebben niet door dat hun klachten gevolgen zijn van VGV. Dit kan het moeilijk maken om erover te praten. Pas als zij begrijpen dat VGV slecht is voor de gezondheid, is een gesprek mogelijk over het niet accepteren van VGV in Nederland.
- > Wilt u in gesprek met de ouders en/of het meisje? Houd dan rekening met het volgende:
 - Ouders die hun dochter laten besnijden doen dit soms uit bescherming voor hun kind. Als zij hun dochter niet laten besnijden kan dit grote gevolgen hebben voor de positie van hun dochter binnen hun gemeenschap. Zich verzetten tegen VGV kan leiden tot vervolging, sociale druk en geweld. Ook zijn ouders zich niet altijd bewust van de gevolgen van VGV. Toon begrip voor de persoon, de situatie en zorg voor een veilige sfeer.
 - Investeer tijd en moeite in een vertrouwensrelatie met betrokkene(n).

- Zorg voor duidelijke informatie over de mogelijke gevolgen van VGV voor alle betrokkenen.
- Wees u bewust van uw eigen opvattingen en gevoelens. Non-verbale communicatie kan grote invloed hebben op het verloop van het gesprek.
- > Om de ouders te bereiken kunt u de hulp van sleutelfiguren inschakelen. Dit kunnen mensen zijn uit organisaties met expertise op het vlak van VGV of iemand uit de eigen gemeenschap. De Federatie van Somalische Associaties Nederland (FSAN) geeft voorlichting over VGV en zet sleutelpersonen in: www.fsan.nl.
- > Religieuze leiders hebben een fatwa (juridisch advies in de islam) uitgesproken waarin VGV verboden wordt. De fatwa kan van grote invloed zijn op de bewustwording bij de doelgroep. Ook is een ‘Verklaring tegen meisjesbesnijdenis’ beschikbaar. Hierin staat dat VGV schadelijk is voor de gezondheid en strafbaar in Nederland. Ouders kunnen de verklaring meenemen naar het buitenland en gebruiken om de druk van de lokale gemeenschap te weerstaan. U kunt de fatwa en de ‘Verklaring tegen meisjesbesnijdenis’ in zeven verschillende talen vinden op www.fsan.nl.
- > Is iemand al genitaal verminkt? Stuur haar door naar haar dokter of een (GGD) nazorgspreekuur speciaal voor vrouwen die zijn verminkt. Het spreekuur vindt op verschillende plekken in Nederland plaats. Kijk op www.fsan.nl voor de adressen.

ANTICONCEPTIE

Waarom is het een probleem?

In vergelijking met vrouwen zonder migratieachtergrond, komen ongeplande zwangerschappen, abortussen en soa's vaker voor onder vrouwelijke migranten en nieuwkomers. Dat heeft verschillende redenen:

- > Gebrek aan seksuele voorlichting in land van herkomst.
- > Vooroordelen en onjuiste informatie over anticonceptie, bijvoorbeeld dat het de vruchtbaarheid vermindert en ongezond is om niet ongesteld te worden.
- > Angst voor de bijwerkingen, zoals hoofdpijn, hartkloppingen, buikpijn, haaruitval en gewichtstoename.
- > Weinig kennis van de gezondheidszorg in Nederland.
- > Schaamte en angst om met de dokter over anticonceptie te praten.
- > Taalprobleem met de dokter en een gevoel van gebrek aan begrip door cultuurverschillen.
- > Seksualiteit en anticonceptiegebruik vóór het huwelijk is een taboeonderwerp. Ze durven er daarom niet over te praten en mogen het vaak niet gebruiken van hun partner/familie.
- > Er is geen geld voor anticonceptie. Niet alle soorten anticonceptie worden vergoed door de zorgverzekering.
- > Er is geen controle of de anticonceptie daadwerkelijk opgehaald wordt.

Welke rechten heeft iemand?

Anticonceptie is een mensenrecht. Niemand mag zich bemoeien met het anticonceptiegebruik van een persoon of het verbieden.

Wat kan ik doen?

Algemene tips om over anticonceptie te praten:

- > Besef dat er misschien geen, weinig of verkeerde kennis over seksualiteit en anticonceptie is. Leg daarom alles goed uit. Wees nieuwsgierig. Durf vragen te stellen zonder vooroordelen. Blijf doorvragen tot de problematiek, de vragen en de wensen van de persoon helder zijn.
- > Leid een gesprek over anticonceptie goed in. Valt het u bijvoorbeeld op dat een vrouw achterelkaar kinderen krijgt, terwijl haar financiële situatie slecht is? Begin het gesprek over ouderschap. Daarna kunt u praten over gezinsplanning.
- > Is de persoon bang om anticonceptie te gebruiken, omdat niemand het mag weten? Vertel dat dokters beroepsgeheim hebben.
- > Gebruik de partner, familie of diens kinderen niet als tolk. Dat kan tot misverstanden leiden. Maak gebruik van de tolkentelefoon of een zorgconsulent uit de gemeenschap.

- > Vraag naar de bespreekbaarheid van seksualiteit en anticonceptie in haar relatie en met mensen in haar omgeving.
- > Wees alert op dwang en drang in de relatie (gedwongen seks, loverboy, gedwongen zonder condoom vrijen).

Extra tips voor (huis)artsen:

- > Geef algemene seksuele voorlichting als dit nodig is. Niet iedereen heeft seksuele voorlichting gehad in het land van herkomst.
- > Bespreek wat de beste optie voor communicatie is. Contact via post kan bij de partner of familie terechtkomen en problemen veroorzaken.
- > Plan een gesprek in na een bevalling of doorverwijzing voor een abortus om anticonceptie te bespreken.

ZELFSTANDIG KEUZES MAKEN

relaties, studie en wonen

Waarom is het een probleem?

Een eigen keuze maken over met wie je trouwt, welke studie je volgt of waar je gaat wonen is niet voor iedereen vanzelfsprekend. Gedwongen huwelijken komen in traditionele gemeenschappen nog regelmatig voor. Ook is de keuzevrijheid wat opleiding betreft soms beperkt door vooroordelen over bepaalde studies of beroepen. Uit huis gaan voor het huwelijk is ook niet voor iedereen normaal. Zelfstandig keuzes maken is een belangrijk onderdeel van de emancipatie en een fundamenteel mensenrecht.

Wat zijn de gevolgen?

Sociale druk en controle liggen vaak ten grondslag aan keuzebeperking binnen traditionele gemeenschappen. Het maken van eigen keuzes en het weigeren van de plannen die de familie of gemeenschap voor iemand heeft, kan leiden tot sociale uitsluiting en soms zelfs geweld. Eergerelateerd geweld en/of gedwongen achterlating kan een gevolg zijn van eigen keuzes maken.

Wat kan ik doen?

HELP

Hoewel problemen rondom zelfbeschikking redelijk veel voorkomen in traditionele, gesloten migrantengemeenschappen, wordt er weinig hulp gezocht. Er is sprake van wantrouwen jegens hulpverleners, angst om een verblijfsvergunning kwijt te raken of om de familieverhoudingen te verstoren. Heeft u het vermoeden dat iemand worstelt met het maken van zelfstandige keuzes? Dan kunt u dit bespreekbaar maken.

- > Vertel dat het in Nederland voor veel mensen vanzelfsprekend is om zelf beslissingen te maken over relaties, studies en wonen. Dit betekent niet dat je helemaal niet overlegt met je naasten, maar wel dat jij uiteindelijk zelf de beslissing neemt.
- > Als u in gesprek gaat met de persoon of de familie, blijf dan neutraal en heb geen oordeel. Creëer in het gesprek een veilige sfeer waarbij beide partijen kunnen uitspreken wat hun meningen, ideeën en zorgen zijn.
- > Voorlichting is belangrijk. Familieleden kunnen het oneens zijn met een studie-, partner- of woonkeuze, omdat ze er weinig vanaf weten. Onbekend maakt immers onbemind. Identificeer de vooroordelen of hiaten in de kennis en geef hier meer informatie over.
- > Verwijs bij geweld en/of dwang eventueel door naar organisaties met specifieke expertise. Zie hiervoor de bijbehorende onderwerpen in deze handleiding.

SOCIALE KAART

Hulpinstanties	Contactgegevens
Politie	Bel 112 in geval van nood. Bel 0900-8844 voor situaties die geen spoed zijn. Vraag naar de gespecialiseerde politiefunctionaris in de regio.
Veilig Thuis biedt hulp en advies aan professionals, slachtoffers en omstanders betreffende huiselijk geweld. U kunt contact met ze opnemen over onder andere eengerelateerd geweld, huwelijksdwang, gedwongen achterlating, VGV en huwelijksgevangenschap.	www.veiligthuis.nl Telefoon: 0800-2000
Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating biedt hulp bij huwelijksdwang en/of gedwongen achterlating. Neem direct contact met ze op als het slachtoffer is achtergelaten in het buitenland.	www.huwelijkswangenachterlating.nl Telefoon: +31 70 345 43 19
Opvangcentrum Zahir vangt slachtoffers op die niet meer veilig zijn in hun eigen omgeving. Het een kleinschalige voorziening die anonieme (crisis) opvang, begeleiding en behandeling biedt aan meiden in de leeftijd van 12 tot en met 23 jaar uit eerculturen die op de vlucht zijn in verband met problemen rondom eer. U kunt ook contact opnemen met Veilig Thuis voor adressen.	www.fier.nl/opvang/zahir Telefoon: 088-20 80 000 Aanmelden Zahir: aanmeldingen@fier.nl
Femmes for Freedom biedt diverse vormen van hulp aan zowel slachtoffers als hulpverleners. Slachtoffers kunnen bij het juridisch loket terecht voor hulp en advies bij gevallen van dwang en geweld. Ook hulpverleners kunnen er terecht voor informatie, advies en trainingen.	www.femmesforfreedom.com Telefoon: 070-362 65 06

SOCIALE KAART

Hulpinstanties	Contactgegevens
Pharos biedt informatie en/of advies over genitale verminking.	www.pharos.nl Telefoon: 030-234 9800
De Federatie van Somalische Associaties Nederland (FSAN) geeft voorlichting over VGV en zet sleutelpersonen in. Dit kunnen mensen zijn uit organisaties met expertise op het vlak van VGV of iemand uit de eigen etnische gemeenschap.	www.fsan.nl Telefoon: 020-486 1628
De Immigratie- en Naturalisatiedienst biedt informatie over en hulp met het verkrijgen van eventuele nodige reisdocumenten en een zelfstandige verblijfsvergunning.	www.ind.nl Telefoon: 088-043 0430
Het ministerie van Buitenlandse Zaken (BuZa) moet worden geïnformeerd in gevallen van gedwongen achterlating. Slachtoffers kunnen ook zelf contact opnemen met BuZa voor hulp.	https://www.nederlandwereldwijd.nl/hulp-bij-nood/huwelijkswang Telefoon: +31 247 247 247
Fier! is het landelijk expertise- en behandelcentrum voor eengerelateerd en seksueel geweld. Ze bieden hulp aan slachtoffers en u kunt er terecht voor advies.	www.fier.nl Telefoon: 088-20 80 000

Femmes for Freedom

In samenwerking met het Ministerie van
Sociale Zaken en Werkgelegenheid.